

*Григор'єва Х. А.,
кандидат юридичних наук, доцент кафедри
аграрного, земельного та екологічного права
Національного університету «Одеська юридична академія»*

АНАЛІЗ ПРАВОВОЇ ПРИРОДИ ШТУЧНОГО М'ЯСА ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

Анотація. У статті досліджується правова природа нового об'єкта права – штучного м'яса. Автор аналізує це питання з точки зору аграрного права, екологічного права та права інтелектуальної власності. За результатами дослідження сформовані висновки щодо потенційного віднесення штучного м'яса до сільськогосподарської продукції та новітніх харчових продуктів.

Ключові слова: штучне м'ясо, м'ясо «in vitro», культивоване м'ясо, продукти тваринного походження, сільськогосподарська продукція, новітні харчові продукти.

Постановка проблеми. У сфері біотехнологій стався пролив світового значення – учені освоїли технологію вирощування м'яса «in vitro» (у пробірці), тобто опанували методику створення штучного м'яса. Споживачі вже звикли до появи нетрадиційних харчових продуктів, які займають проміжне становище між добре знайомими продуктовими товарами. Так, протягом останніх десятиліть набуло поширення використання в кулінарії соєвого м'яса, яке, незважаючи на характерну назву, має не тваринне, а рослинне походження. Однак слід підкреслити принципові відмінності між штучним та соєвим м'ясом. По-перше, штучне м'ясо представляє собою м'язову тканину, вирощену в лабораторних умовах, тоді як соєве м'ясо – це продукт переробки соєвих бобів, що виготовляється із соєвого борошна. Соєвий текстурат називається м'ясом у зв'язку зі схожою текстурою та високим вмістом білка. Виходячи з класичних позицій аграрного права, соєве м'ясо – це продукт переробки сільськогосподарської продукції рослинного походження. Набагато складніше встановити природу штучного м'яса, так як воно не є продуктом переробки, виступаючи самостійним, первинним об'єктом. Динамічний розвиток та поширення інноваційних технологій у продовольчій сфері вимагає від юридичної науки своєчасної розробки відповідного правового забезпечення, формування адекватних теоретичних та практичних механізмів регулювання нових суспільних відносин. Саме тому актуальність даного дослідження має стратегічний вимір для нашої традиційно аграрної країни.

Вивченням правового режиму сільськогосподарської продукції, у тому числі й традиційного м'яса, займалися такі відомі вчені, як В.М. Єрмоленко [1], С.І. Марченко [2], В.Ю. Уркевич [3], М.М. Чабаненко [4] та багато інших. Однак важливість проведення даного наукового пошуку обумовлюється відсутністю наразі спеціальних теоретичних напрацювань та доктринальних досліджень саме відносно штучного м'яса, що логічно пояснюється новизною самого об'єкта. У зв'язку з цим **метою** дослідження можна назвати всебічний аналіз особливостей штучного м'яса як об'єкта вітчизняного права.

Своє дослідження правової природи штучного м'яса ми побудуємо з чотирьох структурних частин, які представляють собою аналіз даного об'єкта з позицій різних галузей та інсти-

тутів вітчизняного права. Подібний комплексний підхід видається найбільш ефективним з огляду на відсутність наукових доробок із цього питання, що робить необхідним проведення його первинного всебічного аналізу.

Виклад основного матеріалу. Спершу доцільно дослідити правову можливість віднесення штучного м'яса до сільськогосподарської продукції за законодавством України. Визначення сільськогосподарської продукції саме по собі є дискусійним у літературі та неоднозначним у законодавстві, однак у цілях нашого дослідження ми орієнтуватимемося на базовий нормативно-правовий акт щодо правового регулювання безпечності та якості продовольства. Правовий аналіз штучного м'яса з позицій діючого законодавства щодо безпечності та якості харчової продукції в деяких аспектах проведено нами в окремому дослідженні [5]. Зазначимо, що в результаті було встановлено, що штучне м'ясо є новим харчовим продуктом, на який розповсюджується відповідний правовий режим. Однак даний напрям правового пошуку не завершений у зв'язку з нетрадиційним способом створення штучного м'яса, що впливає на особливості правової природи даного продукту. Приступаючи до аналізу специфіки правової природи штучного м'яса, необхідно відмітити, що з 20 вересня 2015 року Закон України «Про безпечність та якість харчових продуктів» діє у новій редакції під назвою «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів» [6]. За попередньою редакцією Закону м'ясо визначалося, як усі істотні частини тварин. Ця дефініція не охоплювала поняття штучного м'яса з огляду на таке: а) для створення штучного м'яса вимагаються лише окремі клітини тварини; б) вирощене штучне м'ясо не є частиною тіла жодної тварини. Сільськогосподарська продукція у попередній редакції Закону – це сільськогосподарські харчові продукти тваринного і рослинного походження, що призначені для споживання людиною у сирому або переробленому стані як інгредієнти для їжі. Сама по собі дана дефініція не проливалася світло на питання щодо віднесення штучного м'яса до категорії сільськогосподарської продукції. Для цього необхідним було тлумачення поняття продукції тваринного походження, окремого визначення якої у попередньому Законі не було. Однак, у ст. 1 серед інших термінів надавалося визначення поняття необробленого харчового продукту тваринного походження, під яким розумілися м'ясо, риба, молюски і ракоподібні, у тому числі свіжі, охолоджені або заморожені, та яйця, молоко, мед та їх продукти, які були вироблені шляхом зміни їх первинного стану без додавання харчових добавок, ароматизаторів або інших харчових продуктів. Відповідно до цього визначення продукцією тваринного походження були безпосередньо традиційне м'ясо та продукція з нього, одержана шляхом первинної обробки. Розмежування переробки та обробки полягає у тому, що при переробці утворюється нова сільськогосподарська продукція, а при обробці – фізичні характеристики сільськогоспо-

дарської сировини змінюються, однак не утворюють нову сільськогосподарську продукцію (замороження, подрібнення тощо) [7, с. 12]. Отже, штучне м'ясо за попередньо діючим законодавством не визнавалося продуктом тваринного походження, так як не відносилось до м'яса, та тим більше до результатів його обробки чи переробки.

На відміну від попередньої редакції текст чинного Закону містить визначення харчового продукту тваринного походження та розуміє під ним молоко, м'ясо, рибу, молоски і ракоподібні, у тому числі свіжі, охолоджені або заморожені, яйця, мед, їх похідні та інші продукти, виготовлені з частин тварин, окремих їх органів та/або тканин, призначені для споживання людиною [6]. Уважне вивчення процитованого поняття демонструє суттєве розширення кола продуктів тваринного походження, а, що головне, в контексті нашого дослідження – включення продуктів, виготовлених із клітин і тканин тварини, до відповідної продукції тваринного походження. Це твердження дозволяє нам зробити висновок про те, що штучне м'ясо за діючим законодавством відноситься до сільськогосподарської продукції тваринного походження.

Для повноти дослідження необхідно відмітити, що поняття продуктів тваринного походження зустрічається також у Законі України «Про ветеринарну медицину», в якому продукти тваринного походження для споживання людиною – це м'ясо, м'ясні продукти, желатин, яйця, яйцепродукти, молоко, молочні продукти, риба, рибні та морепродукти, мед та інші продукти тваринного походження, призначені для споживання людиною [8]. Як помітно з наведеного визначення, воно далеке від досконалості, побудоване шляхом простого переліку, причому відкритого, без встановлення певних ідентифікуючих ознак поняття. Тому його використання з метою виявлення специфіки правової природи штучного м'яса не представляє наукового і практичного інтересу.

Цікаво дослідити правовий статус штучного м'яса з позицій права інтелектуальної власності. Процес виробництва штучного м'яса є новою технологією, яка лише торує собі шлях у масове використання. З огляду на це проаналізуємо її особливості з метою визначення режиму охорони:

1) як винахід. Відповідно до Закону України «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі» [9] об'єктом винаходу може бути продукт чи процес. При цьому права охорони не поширюються на такі об'єкти технології, як сорти рослин і породи тварин, а також біологічні у своїй основі процеси відтворення рослин і тварин, що не відносяться до небіологічних та мікробіологічних процесів. У даному випадку немає сенсу визнавати винаходом сам продукт – штучне м'ясо. Більш доцільно розглянути можливість патентування в якості винаходу технології виробництва, тобто самого процесу. При цьому впадає в очі заборона розповсюджувати режим винаходу на процеси відтворення рослин і тварин, однак створення штучного м'яса не спрямоване на відтворення тварини, яка виступила донором первинних клітин, та й не може цього зробити. Таким чином, дана технологія вирощування штучного м'яса є потенційно придатною для визнання її винаходом в інтелектуально-правовому розумінні;

2) як ноу-хау. Легальне визначення такого незвичного об'єкта прав інтелектуальної власності надане у низці законодавчих актів, однак їх загальна сутність виражається у тому, що ноу-хау – це «сукупність знань» (Закон України «Про інвестиційну діяльність» [10]) та «інформація» (Закон України «Про державне регулювання діяльності у сфері трансферту

технологій» [11]). Крім того, у літературі наголошується на ототожненні ноу-хау з комерційною таємницею. Також зустрічається визначення ноу-хау через поняття секрету виробництва. У будь-якому випадку ноу-хау має інформаційний характер, що впливає на правовий режим охорони, який має відповідну специфіку. Винахід має більш міцний правовий захист, порівняно з ноу-хау. Однак встановлення правової охорони обох об'єктів інтелектуальної власності має найчастіше єдину мету – захист власника від посягань, що можуть спричинити збитки, у зв'язку з втраченою унікальністю використання відповідної технології;

3) як наукове відкриття. Слід підкреслити, що штучне м'ясо – це особливий об'єкт, що входить в орбіту правових питань продовольчої безпеки населення окремої країни та людства в цілому. У зв'язку з цим варто розглянути можливість визнання технології створення штучного м'яса науковим відкриттям. Відповідно до ст. 457 ЦК України науковим відкриттям є встановлення невідомих раніше, але об'єктивно існуючих закономірностей, властивостей та явищ матеріального світу, які вносять докорінні зміни у рівень наукового пізнання [12]. Можливість клітин ділитися і таким чином розмножуватися була відома вже давно, тому дане явище не є абсолютно новим у науці. Однак при цьому вчені віднайшли спосіб використати дану властивість живих клітин та створити не просто клітинну колонію, а саме м'язову тканину. Регенерація тканин та навіть окремих органів, що були пошкоджені чи втрачені тваринами, – це відоме явище, однак воно має місце тоді, коли організм за рахунок власних сил і ресурсів відтворює необхідні тканини. При створенні штучного м'яса немає організму як такого, що регенерував би. Вирощення м'язової тканини є результатом творчої діяльності вчених.

На нашу думку, на технологію створення штучного м'яса можна розповсюдити правовий режим винаходу, що супроводжується відповідним рівнем правової охорони. Враховуючи зазначену нами стратегічну важливість технології створення штучного м'яса, представляє особливий інтерес положення ч. 3 ст. 30 Закону України «Про охорону прав на винаходи та корисні моделі», відповідно до якого з метою забезпечення здоров'я населення, оборони держави, екологічної безпеки та інших інтересів суспільства Кабінет Міністрів України може дозволити використання запатентованого винаходу визначений ним особою без згоди власника патенту [9]. Вважаємо, що вимоги продовольчої безпеки у випадку існування реальної загрози її стабільності можуть визнаватися суспільними інтересами у розумінні вказаної статті.

Наступним аспектом нашого дослідження є порівняння правових режимів штучного м'яса та генно-модифікованої продукції. Відповідно до ст. 1 Закону України «Про державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні, транспортуванні та використанні генетично модифікованих організмів» надається визначення генетично модифікованого організму як будь-якого організму, в якому генетичний матеріал був змінений за допомогою штучних прийомів переносу генів, які не відбуваються у природних умовах [13]. Принцип створення штучного м'яса полягає в іншому. Ствобурові клітини тварини розміщуються у пробірці з живильним середовищем, де вони інтенсивно розмножуються в сприятливих умовах. Вчені за допомогою мікротренажерів та електростимулюючих імпульсів імітують скорочення м'язів, що формує волокна м'язової тканини. Таким чином, зміни генетичного матеріалу не відбувається, штучне м'ясо не є ГМО-продуктом. У свою чергу, це означає, що на штучне м'ясо не поширюється той складний організа-

ційно-правовий механізм, який спрямований на забезпечення біологічної та генетичної безпеки людини і навколишнього природного середовища від потенційної загрози ГМО-продуктів. Однак, деякі аспекти правового регулювання діяльності, пов'язаної з ГМО, варто було б екстраполювати на відносини щодо виробництва штучного м'яса. Так, на наш погляд, видається виправданим встановлення ліцензійного режиму провадження діяльності, пов'язаної з виробництвом штучного м'яса. Це обумовлюється кількома основними факторами: а) інтелектуальним (специфіка технологій вимагає кваліфікаційного персоналу та особливих знань і навичок); б) матеріальним (існує необхідність у відповідному технічному забезпеченні такого виробництва); в) гарантійним (полягає у необхідності забезпечення вимог якості та безпечності кінцевого продукту, а також самого процесу виробництва).

Цікавим із наукової та практичної точки зору є наступний блок нашого дослідження, до якого відноситься вивчення співвідношення штучного м'яса та органічної продукції, правовий режим якої отримав новітнє нормативне закріплення. Так, аналіз спеціального Закону України «Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини» [14] на предмет можливості застосування його положень до виробництва штучного м'яса дозволяє зробити такі висновки:

1) незважаючи на назву Закону, що містить у собі поняття «сільськогосподарської» продукції, у визначеннях термінів дана суттєва характеристика упускається. Так, у ст. 1 Закону наведені легальні дефініції ключових термінів, таких як «виробництво органічної продукції (сировини)», «органічна продукція», «органічна сировина», проте вони визначаються без сільськогосподарського контексту;

2) відсутність жорсткої прив'язки органічної продукції до сільськогосподарської надає додаткові шанси претендувати на органічність. Визнання штучного м'яса сільськогосподарської продукцією тваринного походження знімає будь-які сумніви з цього приводу. Якщо ж за синтетичним м'ясом буде законодавчо закріплені правовий статус лише харчового продукту, то навіть у цьому випадку буквально тлумачення норм Закону дозволяє розповсюдити поняття органічної продукції на такий продукт за умови дотримання встановлених організаційно-правових вимог;

3) виробництво органічної продукції визначається Законом як виробництво, що виключає застосування хімічних добрив, пестицидів, ГМО, консервантів тощо, при цьому на всіх етапах виробництва застосовуються принципи, методи і правила, визначені для отримання органічної продукції. Отже, на всіх етапах виробництва штучного м'яса не повинні порушуватися зазначені вимоги. Вважаємо, що початковою стадією процесу є народження материнської тварини – донора стовбурових клітин. Це обумовлюється положенням п. 11 ч. 1 ст. 19 Закону, в якому закріплено, що продукти тваринництва виробляються з тварин, які були на органічному утриманні від народження і протягом усього життя [14]. Забезпечення органічності штучного м'яса також відбувається лише при умові органічності всіх інгредієнтів та складових, що використовуються у процесі створення такого м'яса (включаючи живильні речовини, наприклад);

4) правила, що передбачені для виробництва органічної продукції тваринного походження, мають виконуватися при вирощенні материнської тварини. Однак, вони не можуть бути дотримані при виробництві безпосередньо штучного м'яса. Це пояснюється тим, що всі дані вимоги ґрунтуються на існуван-

ні живої тварини та її відповідному життєзабезпеченні. Так, у ст. 19 Закону, яка має назву «Правила виробництва органічної продукції (сировини) тваринного походження», йде мова про годування, утримання, транспортування тварин, їх адаптаційні можливості, відчуття тощо. У цьому аспекті рельєсно окреслюється непристосованість діючого законодавства до регулювання відносин щодо виробництва штучного м'яса в умовах органічності. Хоча, з практичної точки зору, при вирощенні м'яса в лабораторних умовах ризику негативного впливу, які існують при вирощенні живої тварини, мінімізуються або зовсім зникають. У такому виробництві діють чітко регламентовані, а головне – контрольовані умови, що формують органічність продукції;

5) Закон використовує як синоніми поняття «органічна», «натуральна» та «екологічно чиста» продукція. Аналіз термінологічного різноманіття демонструє досить гострий конфлікт між «натуральністю» органічної продукції та «штучністю» м'яса з пробірки. Зважаючи на стерильні лабораторні умови створення штучного м'яса, його органічність може бути суттєво вищою, аніж у традиційного м'яса, яке вирощується з широким використанням хімічних, гормональних стимуляторів, модифікованих кормів тощо. З економічної точки зору у перспективі може скластися така ситуація, коли стане вигідніше виростити обмежену кількість тварин у жорстко контрольованих органічних умовах, а з їх клітин вирощувати органічне штучне м'ясо у промислових масштабах.

Висновки. Таким чином, на підставі вищевикладеного можна зробити такі загальні висновки. По-перше, штучне м'ясо підпадає під визначення харчового продукту тваринного походження, що робить його різновидом сільськогосподарської продукції, а значить, розповсюджує на нього відповідний правовий режим. При цьому слід підкреслити, що поширення поняття сільськогосподарської продукції на штучне м'ясо відносить правове регулювання даних відносин до предмета аграрного права.

По-друге, відповідно до чинного законодавства штучне м'ясо має правовий статус новітнього харчового продукту.

По-третє, штучне м'ясо відрізняється від генетично модифікованих організмів, що виключає за загальним правилом поширення відповідного законодавства та його вимог до виробництва та обігу штучного м'яса. Вважаємо за необхідне запровадити ліцензування діяльності, пов'язаної зі створенням та обігом штучного м'яса, у зв'язку з комплексною дією трьох факторів: інтелектуального, матеріального та гарантійного.

По-четверте, системний аналіз норм Закону України «Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини» вказує на непристосованість положень цього нормативно-правового акта до регулювання відносин щодо штучного м'яса. Однак, разом із тим це не виключає можливості виробництва органічного штучного м'яса за умов дотримання відповідних організаційно-правових умов, серед яких особливими є такі: а) материнська тварина (донор стовбурових клітин) повинна бути вирощена в органічних умовах, передбачених законом; б) усі супутні матеріали, що використовуються в лабораторних умовах при створенні штучного м'яса, повинні відповідати умовам органічності.

По-п'яте, саме штучне м'ясо як таке не буде виступати об'єктом інтелектуальної власності, однак технологія його виробництва потенційно відповідає умовам визнання її винаходом. Такий правовий статус може суттєво впливати на її використання у господарській діяльності. При цьому гостра потреба

у використанні технології створення штучного м'яса, яка може виникнути у зв'язку з необхідністю забезпечення продовольчої безпеки, може обмежувати у суспільних інтересах права власника такого об'єкта у легітимному порядку.

У цілому проведені дослідження особливостей правової природи штучного м'яса продемонструвало складність та багатогранність даного об'єкта права. Це обумовлено тим, що на нього розповсюджуються одразу кілька правових режимів: штучне м'ясо виступає як результат винаходу, як сільськогосподарська продукція, як новітній харчовий продукт. За певних умов на штучне м'ясо може бути додатково поширений правовий режим органічної продукції. Нашарування правових режимів виступає передумовою для утворення своєрідного, особливого правового режиму штучного м'яса, що у перспективі може втілитися у формуванні нового інституту права та законодавства. Поняття «правова природа» вказує на глибинні, засадничі особливості певного об'єкта. На нашу думку, ключовою ознакою правової природи штучного м'яса є його належність до поняття сільськогосподарської продукції, що тягне за собою цілу низку принципових правових наслідків. Розвиток вказаних напрямів виступатиме предметом подальших наукових досліджень.

Література:

1. Єрмоленко В.М. Аграрні майнові правовідносини приватних сільськогосподарських підприємств в Україні : автореф. дис. на здобуття ступеня док. юрид. наук : спец. 12.00.06 – «земельне право; аграрне право; екологічне право; природоресурсне право» / В.М. Єрмоленко. – Х., 2008. – 35 с.
2. Марченко С.І. Поняття «товарне сільськогосподарське виробництво» як правова категорія / С.І. Марченко // Підприємництво, господарство і право. – 2009. – № 12. – С. 196–199.
3. Уркевич В.Ю. Аграрні правовідносини в Україні : дис. на здобуття наук. ступ. докт. юрид. наук : спец. 12.00.06 – «земельне право; аграрне право; екологічне право; природоресурсне право» / В.Ю. Уркевич. – Х., 2007. – 411 с.
4. Чабаненко М.М. Сільськогосподарська продукція як категорія аграрного права України / М.М. Чабаненко // Науковий вісник Національного університету біоресурсів та природокористування України. – 2014. – Вип. 197. – Ч. 2. – С. 58–65.
5. Григор'єва Х.А. Правова природа штучно вирощеного м'яса (м'яса «in vitro») / Х.А. Григор'єва // Právna věda a prax v třetím tisícročí : mezinárodní vědecká konference (27–28 febr. 2015 r.) : mater. konf. – Košice, 2015. – С. 110–112.
6. Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів : Закон України від 23.12.1997 р. № 771/97-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 19. – Ст. 98.
7. Гайдаржи Х.А. Правове регулювання організації та діяльності сільськогосподарських переробних кооперативів в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. юрид. наук за спец. 12.00.06 – «зе-

мельне право; аграрне право; екологічне право; природоресурсне право» / Х.А. Гайдаржи. – К., 2014. – 21 с.

8. Про ветеринарну медицину : Закон України від 25.06.1992 р. № 2498-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 36. – Ст. 531.
9. Про охорону прав на винаходи та корисні моделі : Закон України від 15.12.1993 р. № 3687-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 7. – Ст. 32.
10. Про інвестиційну діяльність : Закон України від 18.09.1991р. № 1560-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 47. – Ст. 646.
11. Про державне регулювання діяльності у сфері трансферу технологій : Закон України від 14.09.2006 р. № 143-V // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 45. – Ст. 434.
12. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40–44. – Ст. 356.
13. Про державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні, транспортуванні та використанні генетично модифікованих організмів : Закон України від 31.05.2007 р. № 1103-V // Відомості Верховної Ради України. – 2007. – № 35. – Ст. 484.
14. Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини : Закон України від 03.09.2013 р. № 425-VII // Відомості Верховної Ради України. – 2014. – № 20–21. – Ст. 721.

Григор'єва К. А. Анализ правовой природы искусственного мяса по законодательству Украины

Аннотация. В статье исследуется правовая природа нового объекта права – искусственного мяса. Автор анализирует этот вопрос с точки зрения аграрного права, экологического права и права интеллектуальной собственности. По результатам исследования сформированы выводы относительно потенциального отнесения искусственного мяса к сельскохозяйственной продукции и новым пищевым продуктам.

Ключевые слова: искусственное мясо, мясо «in vitro», культивируемое мясо, продукты животного происхождения, сельскохозяйственная продукция, новые пищевые продукты.

Hryhorieva K. Analysis of legal nature of artificial meat in legislation of Ukraine

Summary. In article author examines legal nature of a new object of right – artificial meat. The author examines this question from point of view of agricultural law, environmental law and intellectual property law. The results of study generated findings on potential inclusion of artificial meat for agricultural products and novel foods.

Key words: artificial meat, meat «in vitro», cultured meat, animal products, agricultural products, new food products.